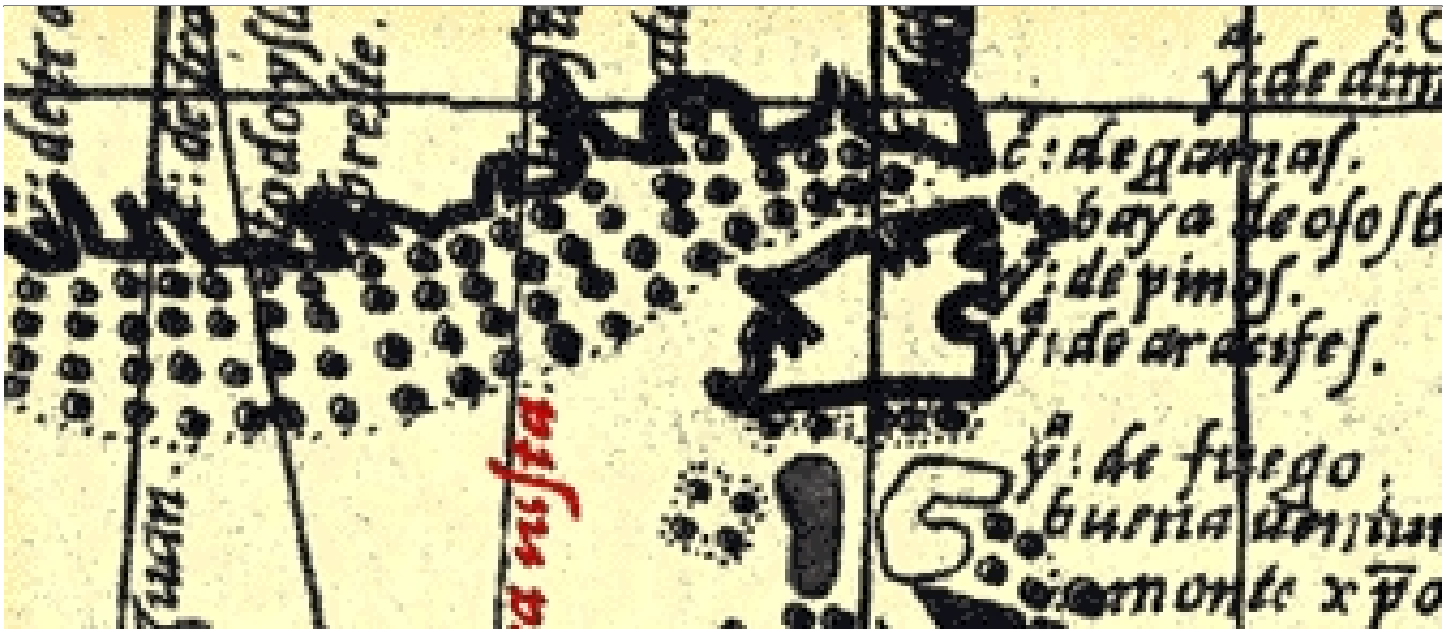

Catalanismes al Planisferi d'En Sebastià Cabot

Autor: Joan Calsapeu
Data de publicació: 01-05-2010

Nombrosos errors a la grafia dels topònims delaten la intervenció d'un copista poc atent o atent només a desfigurar els noms catalans per dar-los una fesomia castellana

Joan Calsapeu (Professor de Llengua i Literatura Catalana)

Documents principals :

Document pdf
Gravació mp3

L'any 1544, Sebastià Cabot, fill del navegant i descobridor d'Amèrica del Nord Joan Cabot, va fer un planisferi on cartografiava el món conegut d'aleshores. Feia exactament cinquanta anys que el seu pare havia arribat al sud de Terranova, i per tant, en confegir el mapa, Sebastià combinà topònims concebuts pel seu pare (extrets de les cartes nàutiques d'aquest, avui desaparegudes) amb d'altres que procedeixen de la cartografia espanyola, portuguesa i francesa de la primera meitat del segle XVI. Aquí rau la dificultat d'analitzar els topònims del mapa.

Bo i així, els anys 1928 i 1929, l'historiador Ricard Carreras Valls cridà l'atenció sobre alguns topònims catalans del mapa (uns de ben clars, altres de probables), analitzà críticament els documents que parlaven de Joan i Sebastià Cabot i arribà a la conclusió que els dos navegants eren catalans, o d'origen català.

Els topònims d'aparença catalana es concentren, en el mapa de Sebastià Cabot, en la desembocadura del riu Sant Llorenç i a la península de Terranova, les primeres terres que descobrí son pare, l'any 1494, en una primera expedició

privada, sense ajut del rei anglès Enric VII. Doncs bé, si Carreras Valls veia, al Planisferi de Cabot, nou topònims catalans o relacionats amb Catalunya, jo em veig amb cor d'ampliar la llista a vint-i-nou catalanismes segurs o molt probables (xifra que equival al 30% dels topònims de la parcel·la de mapa que ens ocupa).

Els nombrosos errors en la grafia dels topònims delaten la intervenció d'un copista poc atent o atent només a desfigurar els noms catalans per dar-los una fesomia castellana. És evident que elmapa és una còpia i que desenes de topònims han estat alterats. Si, bo i així, hi trobem traces tan abundants de catalanitat, dedueixo que el mapa original contenia encara més noms catalans, que el copista ha reeixit de traduir o adaptar al castellà sense deixar pistes.

Els comentaré un per un.

1) ya de S: JUAN: Dins la badia, al davant de la prima terra vista. La forma castellana del topònim no concorda amb la referència que se'n fa a la llegenda castellana del planisferi, on consta que "de la dha tierra le pusieron nombre sant Ioan". Si la primera terra batejada per Joan Cabot ho va ser amb dues paraules catalanes (sant, acabat amb t, i Joan, escrit amb o), com és que no consta així en el mapa? Evidentment, perquè el copista ha castellanitzat el topònim del mapa i no ha parat atenció en el text de la llegenda. Però els oblits del copista no es limiten a la llegenda, sinó que s'estenen a les indicacions sobre el maneig del mapa: a l'est del Carib llegim, amb lletres de gran format, "De la isla española cuba y Sant Joan ver tabla 4a no 2". El desfici castellanitzador i la poca traça guiaran la ploma del copista arreu del planisferi, sobretot quan retoqui la toponímia de la badia de Sant Llorenç i el seu entorn, on hi ha la més gran densitat de catalanismes.

2) go: de BRANDA: El Diccionari Aguiló defineix el brandó com un 'ciri de pes d'una lliura', i aporta l'exemple següent: "Feu encendre molts brandons a derredor del llit on jaya la malalta". Així doncs, brandó significa quelcom així com 'torxa'. Així ho proposa Coromines al DEC, definint brandó com 'torxa encesa', tot afegint que "la noció de cremar és ben clara en brandó 'atxa de vent, torxa' o 'gran ciri' [...]. En conclusió, a la base de brandó, d'abrandar i fins de brand, tenim ben perceptible la idea material de cremar, de foc ardorós". A la fi, Coromines nota, entre altres, el derivat branda 'flama', que situa al Conflent i a la Garrotxa, i que localitza també en l'obra de l'olotí Pere Vayreda. A l'Alcover-Moll Branda, brandar no existeix en castellà. Val a dir que branda sí que existeix en italià, amb el significat d'"hamaca, llit que penja'. Aquest significat, però, resulta absurd aplicat a un golf. És evident que el golf de branda ens parla de la paraula catalana que designa una torxa encesa, una atxa, perquè això hi devien veure els mariners en passar-hi per davant.

3) go: de PLARET: A pleret significa, en català, 'a poc a poc, sense pressa' (or., occ.), en la definició del DCVB. Si la grafia no està distorsionada, doncs, es deu tractar d'un golf on els vaixells navegaven a poc a poc (o, tal vegada, una zona d'aigües tranquil.les). Sigui com sigui, el mot plaret no existeix en cap llengua coneguda, i en canvi sí existeix pleret, una paraula exclusivament catalana derivada del català antic pler.

4) TERRA DE RIUS PRANUS: Terra i rius són noms clarament catalans. Quant a pranus, pra i prana és un adjectiu alguerès que significa 'pla'. És més probable, però, que un copista hagi transcrit malament el mot originari planus, amb la qual cosa el topònim ens parla d'una plana per on discorre el curs final de dos o tres riuets.

5) BAYA DE FYTERAS: El mot fitera no existeix en castellà ni en italià (i tampoc en portuguès, ni en francès). En canvi, és una paraula catalana molt ben documentada. El DCVB recull dues accepcions per a fiter: 1 Terròs fort o tros de roca que es troba superficial o molt poc endins de la terra de conreu, i que no es pot remoure fàcilment. 2 Cinglera petita. El mateix diccionari defineix fitera així: Que s'enfonsa sòlidament en la terra (Mall.). El DCVB recull l'expressió 'posar peu fiter': posar-se ben ferm damunt els peus. D'altra banda, el Diccionari Aguiló només registra el mot fiter 'claper, clapes pedregoses d'un camp que surten a flor de terra', i en dóna la traducció castellana: mojón, linde; també recull l'accepció reg. 'cinglera petita' (Segarra) i indica que fiter és un llinatge de Barcelona. La "badia de fiteres" suggereix, doncs, per analogia, una estesa d'esculls que sobresurten lleument de la superfície de l'aigua.

6) baya de los SANTES: Si no hi ha hagut error de còpia, hi posa "santes", un mot morfològicament català: cap altra llengua romànica no fa aquests plurals en -es. A casa nostra, "les santes" són santa Juliana i santa Semproniana, deixebles de Sant Cugat i patrones de Mataró. La badia que Sebastià Cabot descriu està presidida per dos illots, pròxims l'un de l'altre i tots dos pròxims a la costa. Doncs bé, ni a Castella ni a Itàlia s'ha parlat mai de "las santas" ni de "i sante". En canvi, el culte a "les santes" està documentat a Sant Cugat del Vallès des del segle XI. De fet, Catalunya és el país europeu on més arrelada és la devoció a les dues úniques santes que van de bracet al calendari.

7) c. de MANUEL PINOL: Al nord extern de la badia, a la boca del riu Dolç. La grafia és clarament Pinol, no Pinos. I, com que el cognom Pinol no existeix enlloc, ha de ser per força Pinyol o Piñol, un cognom privativament català. No sabem res d'aquest Manuel Pinyol. Només puc deduir que no era noble ni persona de rellevància, perquè no se'l tracta de don; devia ser un mariner, doncs.

8) rio de BACHES: Al costat del cap de Manuel Pinyol. En castellà, els baches els trobem als camins, oberts pel pas dels carruatges, i no pas en els rius. A més, sembla que el castellà del segle XVI desconeixia la paraula bache: la primera documentació coneguda d'aquest mot data del 1769, segons afirmen Coromines i Pascual a Diccionario crítico etimológico e hispánico. Es tracta, doncs, d'un altre mot, que no existeix en italià, i que en francès significa 'baca' o 'tendal' (cosa que remet a la part superior d'una diligència o un automòbil); però, és clar, no és això el que hi van veure els nouvinguts. En canvi, sí que hi podien veure grans mamífers semblants a les vaques -búfals?, bisonts?-. Elcatalà medieval i renaixentista coneixen la variant ortogràfica vacha, vaches, fins al punt que el diccionari d'Alcover i Moll la recull. Al català clàssic és molt usual grafiar ch per representar el so oclusiu-sonor que avui representem amb c i qu. Val a dir també que la distribució de b i v encara no estava fixada.

9) costa DESTRAN: Al nord-est de la badia de St. Llorenç, prop dela desembocadura del riu Dolç. Es deu tractar d'una 'costa d'estranys', és a dir, un indret on els navegants van veure-hi gent que els semblà estranya. El topònim sembla català per dues raons. La essa no és significativa, ja que en castellà la trobem de vegades en lloc d'ics. En canvi, l'aglutinació de l'article i el nom és insòlita al mapa de Sebastià Cabot. La terminació del nom sembla també catalana, ja que en aquell temps la ny catalana es grafiava sempre n. Si es tractés del mot castellà estraño, el copista hauria respectat la o, tal com va fer amb tots els topònims que contenenuna o en posició final (baxo, nevado, dimonios, bacallos, blancos, etc.).

10) ya: de PINOS: Els segles XV i XVI, al continent americà no hi havia pins. Per tant, es tracta de Pinós -ja hem vist que cartògrafs i transcriptors ignoraven els accents. Doncs bé, Pinós és el nom dedues viles catalanes, l'una a la Segarra i l'altra al Vinalopó Mitjà; també és el nom d'una serra, al SE del Solsonès; finalment, i sobretot, Pinós és un dels llinatges més destacats de la noblesa catalana, que donà un enfilall molt llarg de senyors feudals, barons, comtes i marquesos, que ara seria molt feixuc de glossar. En canvi, el topònim i antropònim Pinós és desconegut tant a Itàlia com a Castella.

11) ya: de FREILIUS: A la boca de la badia, sobre l'illa de bacallos. És una metàtesi de frai Luis, és clar. Qui devia ser, aquest religiós? Podem suposar que es tracta del capellà que acompanyà Joan Cabot a la segona expedició (1498) a Terra Nova, esmentat per l'ambaixador dels reis catòlics a Londres com otro fray Buil. Es tractava, doncs, d'algú que s'assemblava al capellà, diplomàtic i mariner català Bernat Buil. Doncs bé, sabem que a Londres, el1499, hi havia un ambaixador de França, que anomenen Pedro Luis, que era capellà, diplomàtic, mariner i català, com el pare Buil. Carreras i Valls sosté que aquest català pot ser, fàcilment, el freiluis del topònim.

12) Y: de BACALLOS: A la boca de la badia de Sant Llorenç. Carreras Valls ha comentat extensament aquest nom al seu llibre sobre Ferrer, Colom i Cabot. Crec, com Carreras, que es tracta d'una castellanització del plural català de bacallà. Els planisferis castellans del s. XVI escriuen Bacalao, i els documents portuguesoshi escriuen Bacalhao. A més, Pere Màrtir d'Anghiera ens informa que Sebastià Cabot va dir-li que posà el nom de Bacallos aaquestes terres per la gran quantitat d'aquests peixos que hi havia, semblants a a tonyines, i que els indígenes els designaven amb aquest nom. Bacallos, doncs, és un dels molts rastres de catalanitat presents al planisferi de Cabot fill.

13) c: de S PERA: A l'extrem sud de la desembocadura del riu Sant Llorenç. Joan Cabot el degué anomenar així perquè l'inspeccionà, segurament, el 29 de juny, l'onomàstica de Sant Pere apòstol. Alguns hi han volgut llegir cabo de (e)spera. Però és més probable que el topònim faci referència a l'apòstol, ja que la essa està clarament separada de la paraula anterior i de la següent, i perquè el dia de sant Pere s'escau cinc dies després de sant Joan, dia en què Joan Cabot arribà a la costa sud de l'actual Canadà. També pot ser que el topònim respongui a una analogia celestial: així com Pere guarda la porta del cel, aquest punt geogràfic és la porta d'un paradís terrenal tot just descobert per Joan Cabot. Sigui la raó una o l'altra, som davant un catalaníssim sant Pere.

14) ONSEMIL YOGINES: A la boca de la badia, just davant la prima vista, aquest topònim dóna nom a un grup d'illes. Es tracta de les Onze Mil Verges -que eren onze, no pas onze mil-. Carreras i Valls ja va cridar l'atenció sobre aquest topònim, no perquè sigui escrit en català -que potser no ho és-, sinó perquè el culte a les Onze Mil Verges, nascut a Colònia, va arrelar, més que enlloc, a Catalunya, sobretot a Barcelona. Al segle XIII, el bisbe Arnau de Gurb aixecà una capella a la catedral de Barcelona en honor de les màrtirs, i la devoció augmentà als segles XIV i XV, quan arribaren a Barcelona els caps de quatre d'aquelles verges. El mateix Cristòfol Colom posà el nom de Verges a un grup d'illes del Carib. Som, en definitiva, davant un topònim que ens parla de la cultura religiosa catalana.

15) co: del MARO: A la desembocadura del riu de Sant Llorenç. És un topònim desconcertant: no s'hi val d'interpretar-hi maror, perquè dins la badia les aigües estan encalmades; tampoc deu ser marro, perquè no és en zona d'aiguabarreig; i poc es pot tractar de moro, perquè els indígenes americans no lluïen turbants. És molt més probable que sigui una mala transcripció de cap de sant Marc, de la mateixa faisó que el cap del Bertó [= de SBertomeu]. En tots dos casos el copista ha interpretat l'abreviatura de sant com una ela). DE S. MARC s'ha convertit (de ben segur) en un absurd DEL

MARO. Al calendari cristià, un sant Marc màrtir s'escau el dia 3 de juliol. Pot ser que Cabot pare bategés així el cap en honor del sant del dia. Però també és fàcil que honorés sant Marc en lloança de la seva anterior ciutadania, ja que sant Marc és el patró de Venècia.

16) p: FORMOSE: En el cap de la prima tierra vista. Carreras Vallsja havia parat atenció en aquest topònim, que considerava català,"no per raó de la f inicial, que en aquelles èpoques era tan pròpia6del castellà com del català, sinó per la o que subsegueix. Encastellà seria fermosa". De fet, el transcriptor escriu baya fermosamés cap a l'oest. Per què aquesta doble solució? El més probableés que el copista va badar i s'oblidà de rectificar la o catalana en untopònim menor.

17) c. BADABIDA: És un topònim estrany, perquè en conjunt no significa res i, per tant, és clar que el copista l'ha modificat. Ara bé, el prefix BADA- és propi d'alguns topònims catalans caracteritzats pel fet que són llocs alterosos, des d'on es pot escampar la vista, badadors (com la Badalota a l'Arboç del Penedès, El Badaluc a Fartàritx o es Badaluc a Felanitx). Fóra bo comprovar in situ si el cap té o no aquestes característiques. Si fos així, fàcilment podria tractar-se de Badabadia o Badabadiu -indret elevat des d'on hom pot contemplar la badia sencera-.

18) rio CABOT: Al sud de la badia, al costat de les roques Medes. Sembla que Joan Cabot -com era habitual en els exploradors de noves terres- va immortalitzar el seu cognom en un accident geogràfic. Val a dir que Cabot és un llinatge molt abundant arreu de les terres catalanes (al País Valencià, a Mallorca, al Principat i al Rosselló), però desconegut en terres de Castella i d'Itàlia abans del segle XVI. Els cognoms italians que s'hi assemblaven (Gavotto, Cabuto, Cabutus, Gabutus) mai no han generat la variant Cabot.

19) caca (o roca) MEDES: Al sud de la badia, al costat del riu Cabot. Carreras i Valls ja relacionà aquest topònim amb les illes Medes de la nostra costa. "Altrament -diu Carreras- no sabem quina significació donar-li, puix que no trobem equivalència racional encap altre idioma". Sembla evident que on sembla dir-hi caca hi diu realment roca o roques -forma, aquesta darrera, que compareix al planisferi de Cabot (al sud de l'actual Haití).

20) rio de PEROS: Al sud de la badia del riu St. Llorenç, al costat dela costa de don Martí. Vet aquí un altre topònim de clara fesomia catalana -els copistes no posaven accents: per tant, som davant de perós (contracció col·loquial de 'peresós') o peres (pedres). Però, vaja, perós no pot ser, perquè un adjectiu no pot anar després de la preposició de: riu de peresós és incongruent i agramatical. Per tant, s'ha de tractar del mot peres 'pedres', i, per tant, som davant el sintagma riu de pedres. Resulta, a més, que aquest topònim ja el trobem en la geografia catalana: Riudeperes és la riera que dóna nom al poble de Sant Martí de Riudeperes, prop de Vic.

21) costa de DONMARTI: Al sud de la badia, al costat de rio de peros. Carreras i Valls ja va fer notar que "excepció feta del català, cap dels idiomes indoeuropeus elideix la n final del nom Martí". Estracta, doncs, d'un nom exclusivament català. Qui devia ser aquestdon Martí, que participà en la descoberta o tenia alguna relació amb Sebastià Cabot? El tractament de don indica que no es tracta d'unsenzill mariner, sinó d'un personatge de renom. Es pot tractar d'una recordança de Martí l'Humà, l'últim rei de la dinastia catalana. També pot ser un homenatge al cavaller Martí Behaim de Nuremberg, navegant i autor d'un globus, anterior per molt poc (1492) al primer viatge d'En Colom, on fa constar l'existència de l'illa Antilla. Encara no podem identificar amb seguretat aquest don Martí, però sí que podem assegurar la catalanitat del topònim.

22) CAPO de aracife: Al SW extern de la badia. Hi trobem un curiós capo, que sembla una castellanització barroera del mot català cap. És l'únic cas que he trobat al mapa.

23) ESTADAS: Riu de Sant Llorenç amunt, a l'oest. Trobem aquest topònim al costat de l'aigada. Estades existeix en català i en castellà, amb el significat de 'permanència d'algú en un lloc'. Ara bé, el María Moliner adverteix que estadas és més freqüent a Hispanoamèrica, i, per tant, poc freqüent en terres de Castella, on ésmés comú usar els mots estadía o estancia. De fet, alguns diccionaris castellans (com els Larousse) ni tan sols recullen el mot estada. I, a més, alguns diccionaris d'equivalències català-castellà (com els de l'Enciclopèdia i els d'Edicions 62) tradueixen el català estada com a 'estancia, estaría o permanencia', i ignoren 'estada'. En definitiva, estada és un nom molt corrent en català, però rar encastellà. El topònim que apareix al mapa és doncs, amb tota probabilitat, un catalanisme.

24) la AGADE: Riu St. Llorenç amunt, a l'oest. És un altre topònim d'aparença catalana. Ni el francès ni l'italià tenen cap paraula que s'hi assembli. I dubto que el copista hagi deformat el mot castellà aguada (amb una u pronunciada amb nitidesa) si la manté en tots els altres topònims del mapa (buenamadre, freilius, buenaventura, luagodoma, etc.). Altrament, agade s'assembla molt a l'aigada balear i rossellonesa (l'aiguada del català central) i significa 'gran quantitat d'aigua' o bé 'provisió d'aigua dolça per al consum de la tripulació d'una nau'. Qualsevol dels dos significats és factible, ja que en aquest punt del riu l'aigua encara no és salada i es precipita amb molta força riu avall.

25) GOLEFME i GOLOSME: Riu amunt, a sota de l'aigada. Trobem els dos topònims junts, l'un a sota de l'altre, i no signifiquen res en cap llengua. Som, doncs, davant una manipulació o una mala transcripció. Els topònims semblen designar el desguàs estret de dos riuets que aboquen l'aigua al riu de Sant Llorenç. Es tracta, doncs, de dues goles fines (és a dir, dos passos estrets per on l'aigua discorre entre dues masses rocoses molt pròximes l'una al'altra). El copista castellà no devia saber què vol dir 'gola'; crec que en tots dos casos ajuntà la i i la n tot formant una ema, i, en el segon cas, interpretà la efa com una essa.

26) ELLA DA CANES SERRANES: Es tracta, clarament, de l''illadels de cans serrans'. Coromines afirma (DEC, vol. VII, pàg. 846) que ''ni un cast. serrano o serrán, ni un it. Serrano no es troben en els diccionaris'' (és a dir, en els dicionaris que Coromines coneixia, que eren quasi tots). En canvi, serrà és un mot català que significa 'peix semblant al moll', d'etimologia incerta. Coromines diu que ''el serrà és ben conegut en totes les costes de llengua catalana''. A Mallorca, en concret, parlen de vaques serranes. Aquesta paraula també existeix en sard, però sabem que el mot sard serrani, sarrani, serranu ve delcatalà. Som, doncs, davant d'una paraula netament catalana, dins una construcció que s'assembla molt a la mallorquina vaca serrana.

27) Baya de S: LOREME: Al nord interior de la badia. Hi diu Loreme (que no significa res) en lloc de Llorenç o Llorens (cat.), Lorenzo (it.,cast. i port.), Laurentius (ll.), Laurance (fr.) o Lawrence (ang.). Quin d'aquests noms pot haver donat peu a la grafia errònia Loreme? Només la forma catalana Llorenç (o tal volta Llorens). No n'hi ha cap altra que s'hi assembli. És evident que el copista (castellà) desconeixia la forma catalana i va interpretar la seqüència nç (o ns) com a me.

28) MUMIUAS: Al nord interior de la badia. Significa 'mòmies', ésclar -que és el que els navegants hi devien veure-. En castellà no existeix, ni ha existit, el mot mumia. En portuguès hi ha múmia, i en italià, mummia. En català antic tenim mumia o momia. El significatés sempre el mateix: 'la carn putrefacta i la carn exudada dels cadàvers embalsamats'. El mot prové de l'àrab mumiia. El topònim, doncs, pot ser portuguès, italià o català. Però el fet és que, en la costa nord-americana del mapa de Cabot, de mots portuguesos iitalians n'hi ha ben pocs: un 3% de lusismes i un 5% d'italianismes, davant un 30% de catalanismes.

29) yas de DIMONIOS: Davant la desembocadura del riu Dolç. La primera i del topònim únicament és pròpia del català; l'italià, el portuguès, el francès, el castellà i l'anglès escriuren i pronuncien een la primera síl·laba del mot. Es tracta d'un catalanisme inequívoc.

En fi, Ricard Carreras Valls no anava pas desencaminat. És clar que Joan Cabot, descobridor de l'Amèrica del Nord en benefici del rei Enric VII d'Anglaterra, era un home de llengua i cultura catalanes, de les quals participava el seu fill Sebastià, encara que hagués nascut a Venècia -cosa que no sabem del cert- i hi hagués passat una part de la infantesa.

Joan Calsapeu Cabot
Sant Andreu de Llavaneres,
Novembre del 2005

Bibliografia

-CARRERAS VALLS, Ricard, La descoberta d'Amèrica (Ferrer,Cabot i Colom); Imp. M. Ropca, Reus, 1928.
-CARRERAS VALLS, Ricard, Catalunya descobridora d'Amèrica; Imp. Altés, Barcelona, 1929.
-CASAS, Joaquim, Notes sobre la tradició de les Santes; Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró, 1979.
-COROMINES, Joan, Diccionari etimològic i complementari de lallengua catalana; Curial, Barcelona, 1980.
-COROMINES, Joan i PASCUAL, José A., Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico; Gredos, Madrid, 1991.
-FERRER I CLARIANA, Lluís, Testimonis del culte a les santes Juliana i Semproniana, en el monestir de Sant Cugat del Vallès i a Mataró; Mataró, 1961.
-HARRISSE, Henry, John & Sebastian Cabot; Argosy-Antiquarian Ltd., New York, 1968 [primera edició: 1896].
-NEBENZAHL, Kenneth, Atlas de Christophe Colomb et des grandes découvertes; Bordas, París, 1991.
-VENY, Joan, Els parlars catalans (síntesi de dialectologia); Moll, Ciutat de Mallorca, 1998.
-VILANOVA, Joan, Raconte-moi les catalans, volum II, Sant Joan les Fonts (la Garrotxa).